

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
Ser. 1411

Title: *Paramusa*
Nimpara

1411

Incomplete

:	:	Paramarśa Nirūpaṇa	:	Title
:	:	Mahadeva	:	Author
:	:		:	Editor
:	:		:	Year, Vols.
:	:		:	Publisher
1411	:	:	:	Remarks

2

ज्ञानसंभवादिति सामानाधिकरण्याविषयता स्वश्वभनुमितिजनकभावोदककोटौ निवेशनीयेति चेन्न
गनादाववृत्तिरिति ज्ञानकालोऽनुमितिगयाद्यतेतच्च न्यकालेवानाद्यः। अदानीमवृत्तिरप्रहस्यप्रतिबंधक
सत्वेनानुमित्यापादनासंभवात्॥ नान्यः दृष्टापत्तेः। यदातदा रतायकारणतावच्छेदककोटौ व्यापका
शब्दत्रिमत्वमेव निवेशनीयं न तु सामानाधिकरण्यासंयोगो रवात्॥ वस्तुतस्तु व्याप्यवृत्तिरपि
संयोगादीनां व्यापकत्वात्पत्रये हेतुधिकरणस्य भावे निरुक्तप्रतियोगित्वेयधिकरणेन निश्चिश्यते
किंतु व्याप्यवृत्तिरिति त्वेति स्वप्रतियोगिसत्ताग्रहविरोधितानियामकसंबंधावच्छिन्नत्वं निवेश्यते
एवंच न गगनाद्यवृत्ति साध्यकानुमित्याद्यति संभावनापीति ध्येयं॥ नच तथापि व्यापकतावगा
हि ज्ञानहेतुतामते हेतौ साध्यसामानाधिकरण्यासंदेहदशायांतद्विरेकनिर्णयदशायांचानुमित्या
पत्तिरिति वाच्यं। तादृशसंशयदशायां अनुमित्युत्पाददृष्टापत्तेः॥ तादृशव्यतिरेकनिर्णयदशाया
हेतौ पक्षधर्मताज्ञानविरुहे हेतौ पक्षीयत्वावगाहि व्यापकता निर्णयस्य परामर्शभावो देवानु
मित्यापत्तेरभावान्। हेतौ पक्षधर्मताज्ञानसत्वेव साध्यासामानाधिकरण्याधर्मांतरग्रहवता दशा
व्यतिरेकनिर्णयस्यापि अनुमितौ विरोधित्वस्य तवाप्यावश्यकतया विरोधिसत्वेनानुमित्यापादनासं २

मवारवयातादशमतिरेकनिर्णयस्यानुमितौ विरोधित्वानभ्युपगमेतुममापितदानीमनुमिताविष्णुघनेऽ
ननुभवन्मतेवन्निर्णयानाधिकरणमावप्रकारकप्रविशेष्यकमानसशब्दोद्धोरोपर्वतस्यकवन्त्या
घनमिति सामग्याः प्रतिबंधकत्वस्याधिकस्य कल्पनीयतयापणोरवमन्मतेतु अतः मिते सामग्रीकाले व्या
यकसामानाधिकरणप्राप्यामि विशिष्ट हेतुमत्तापरा मशस्यावश्यकतया तस्य बाधनिर्णयमुदय
तत्र प्रतिबंधकतायाः प्रत्येकानेनैव तदानीमुपदेशितोपनीतमानाद्यनुव्याहोपयत्तौ तादृशसामग्री
प्रतिबंधकतायाः सूत्राकल्पनात् जायते । ननु व्यापकताज्ञानहेतुतावद्विमीमांसकमते एकज्ञान
द्वययोगपद्याभ्युपगमेन कुत्रापि ज्ञानसामग्याः प्रतिबंधकत्वकल्पनमेव नास्तीति वाच्यं । प्रत्यक्षादौ
भिन्नविषयकानुमितिसामग्याः प्रतिबंधकत्वस्याभाकरणामपि संमतत्वेन अन्यथा तदंगीका
रस्य सुतरां सिद्धत्वात् अन्यथा वन्निव्याप्यो धर्मो धर्मोऽप्यवतस्यादिज्ञानसत्वे अनुमितिसामग्या
हेतुत्वेन तदुत्तरं प्रत्यक्षात्मकविशिष्टपरम्पराशस्यासंभवेन नैव्याप्यकमते अनुमिति विशिष्टपराम
र्शयोः कार्यकारणभावेत्यभिचरप्रदर्शकस्य प्रत्यक्षसामग्रीतोऽनुमितिसामग्यावलवत्वादनुमि
तिरेवोक्तघतेन तु व्याप्यामेरप्रत्यक्षमिति परामर्शप्रतीयज्ञानद्वयहेतुतावद्विमीमांसकमतोपन्या

8

राभावादिवाक्यमिति॥ न च व्यापकसामानाधिकरण्यात् ज्ञानहेतुतामते पितृत्ववच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकसा
 ध्यतावच्छेदकवच्छिन्ननिरूपितसामानाधिकरण्यावच्छिन्नत्वत्वावच्छिन्नत्वोभयसंबंधेन किंचिद्विशेष
 प्रकारतत्वेन निहितहेतुप्रकारताः अनुगम्यतादृशप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्य
 ताशालिनिर्णायत्वेनैव हेतुत्वमुच्यते इति नेतन्मते पितृहेतुतावच्छेदकभेदेन कार्यकारणभावादिवाक्यमि
 ति वाच्यं। नीलधूमव्यापकवन्निस्समानाधिकरणाधूमवान्यवत इति तानादृश्यनुमितिप्रसंगानां तत्र
 नीलधूमत्वस्य धूमत्वानतिरिक्तत्वेन पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितधूमनिष्ठप्रकारतायां धूमत्व
 स्य प्रथमसंबंधसत्तातद्धूमत्वस्य तादृशप्रकारतावच्छेदकत्वेन द्वितीयसंबंधसत्ताच्चा॥ यदि च साध्यता
 वच्छेदकेवास्तवत्वावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकत्वनिवेशे इंधनव्यापकवन्निस्समानाधिकरणाधूमनवान्य
 वत इत्यादिज्ञानादनुमित्यनुययन्ति तत्र वन्निवे इंधनत्वव्यापकतावच्छेदकत्वभावादेतत्तद्वरणापत्त्या
 वच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्ननिरूपितसामानाधिकरण्यावच्छिन्नत्वमेव न त्वमि
 ष्टावच्छेदकतानिरूपितहेतुनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधिकरण्यानिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधेयत्वमि
 ष्टावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छेद

कवनिष्ठावच्छेदकतानिह्यपिताभावतिष्ठावच्छेदकतानिह्यपिनसाध्यतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकतानिह्यपि
तसाध्यनिष्ठावच्छेदकतानिह्यपिताधिकराणिष्ठावच्छेदकतानिह्यपिताधेयत्वनिष्ठावच्छेदकतानिह्यपि
तेवविद्वत्तापीयतत्रचत्वनिष्ठावच्छेदकतायांस्त्रिभिःप्रकावच्छेदकतानिह्यपितत्संबंधेनकिंचिन्नि
ष्ठावच्छेदकताविशिष्टान्यतन्निवेशनीयमितिननीलधर्मव्यायकवहिसमानाधिकराधर्मव्याय
वतस्यादितानादुमित्यापत्तिस्तत्रधर्मवनिष्ठावच्छेदकतायानिरुक्तसंबंधेननीलसेनिष्ठावच्छेदक
ताविशिष्टत्वेनतद्व्यवभावादिनिधिभावतेतदानीलधर्मव्यायकवहिसमानाधिकराणीलधर्म
व्यायवतस्यादितानासंग्रहप्रसंगःतस्यस्यांतरेतात्वातेत्येताकारतात्वाकारेनुकिंचिद्विशेषा
विशिष्टाविशिष्टहेतुभेदेनभवन्मतकार्यकारणभावभेदोऽहदएव। नवनिश्चयत्वनिर्वचनाद्यनु
तेनोभयमतेविकार्यकारणभावभेदस्यावश्यकत्वमितिवाच्यं॥ तथाप्यनेनानुमितिसामग्रीप्रति
बंधकतावच्छेदककोटोसामानाधिकराणावगाहितस्यतादृशीयाप्रामाण्यज्ञानाभावस्यत्वातिव
शेनव्यायकताज्ञानहेतुतावादिमतेएवलाघवसंभवादितिवदंति॥ तदप्रत॥ अभावप्रत्ययप्रतियो
ग्ये शेषादशोधर्मः प्रकारविधयाभासतेतद्वर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेनैवप्रतियोमिनोऽभावा

5716

६ येन यासाध्याभाववद्विनिर्गम्यलघुशरीरतया लाघवेन तद्वगादिपगमर्शस्येव हेतुवैधित्यादिति वदं
 ति। नन्वेतन्मते केवलान्वयिवाच्यत्वादिसाध्याभावप्रसिद्धा
 साध्याभाववद्विनिर्गम्यलघुशरीरतया लाघवेन तद्वगादिपगमर्शस्येव हेतुवैधित्यादिति वदं
 वपि अभावोऽप्रतियोगितासंबन्धेन वाच्यत्वादिसाध्याभावप्रसिद्धा
 भवेन्नानुपपन्निरिति वाच्यं॥ तथाप्यभावो न वाच्यत्वाद्यस्याकारकप्रतियोगितासंबन्धावच्छि
 न्नप्रतियोगिताकवाच्यत्वाद्यभावप्रकारकाभावविशेषकवाधनिर्गम्यपविशेषदर्शनकाले
 ज्ञातकपरामर्शस्याप्यसंभवेनानुपपत्तितादवस्थात्वात्॥ अथैकधर्मधर्मितावच्छेदकीकृत्या
 विरुद्धभावाभावोभयप्रकारकनिर्गम्यनभ्युपगमेनाभावसंबन्धमितावच्छेदकीकृत्याच्यत्वा
 च्यत्वाभावोभयप्रकारकस्याभावेन वाच्यत्वाद्यस्याकारकनिर्गम्यस्यासंभवेनोपदर्शितानु
 पपत्त्यसंभवः। तथा हि॥ अभावसंबन्धमितावच्छेदकीकृत्याप्रतियोगितासंबन्धेन वाच्यत्वादि
 न प्रतिवेधिका अभावत्वावच्छेदेन प्रतियोगितासंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवाच्यत्वाद्यभाव
 प्रकारिकानिश्चयात्मिका बुद्धिरेव तस्याप्यसंभवः। यतस्तस्यां अभावत्वावच्छिन्ने प्रतियोगितासं

बंधावच्छिन्नप्रतियोगितासंबन्धेन वाच्यत्वादिविशिष्टाभावेभासमानेऽभाववधिशिष्टे विशेषात्तया
 प्रतियोगितासंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगितासंबन्धेन वाच्यत्वादिपगमर्शस्येव हेतुवैधित्यादिति वदं
 तद्वगादिपगमर्शस्येव हेतुवैधित्यादिति वदं तद्वगादिपगमर्शस्येव हेतुवैधित्यादिति वदं
 भावनिश्चयस्य कार्यकाले समानप्रकारकत्वेनेव तानस्य प्रतिबंधकतया तस्य भिन्नधर्मिकत्वे
 पि प्रतिबंधकत्वात्॥ न न भूतलारे शुद्धसंयोगसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकघटाद्यभावमि
 श्रयसत्वेपि संयुक्तसंयोगादिसंयुक्तसंयोगसंबन्धेन घटादिप्रकारकतानोत्पत्त्या शुद्धतत्संयोगकत
 द्विशिष्टबुद्धावेव तत्संबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकतरे भावनिश्चयस्य प्रतिबंधकत्वे लीकृणीये ए
 वं वाभावत्वावच्छेदेन प्रतियोगितासंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवाच्यत्वाभावनिश्चयकालेपि अभा
 ववदिविशिष्टे प्रतियोगितासंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकसंबन्धेन वाच्यत्वादिसाध्याभावप्रसिद्धा
 च्यं॥ तत्संबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकतरे भावनिश्चयस्य प्रतिबंधकत्वावच्छेदककोटिशुद्धतत्संयोगकत
 निवे शभूतलारे संयोगादिसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकघटाद्यभावमिश्च यदशायां भूतलव्या
 पकत्वादिविशिष्टसंयोगादिसंबन्धेन घटादिविशिष्टबुद्धायतेः। न नोक्तरोषः तद्वगादिपगमर्शस्येव हेतुवैधित्यादिति वदं

